

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/44925>

Please be advised that this information was generated on 2019-11-13 and may be subject to change.

Vrouwen in de hoofdrol

Het debat over het ontslag van de huwende ambtenares,
15 en 22 september 1955

CARLA VAN BAALEN

Handelingen van de Staten-Generaal bieden prachtige inblikjes in voorbije tijden. Zo is het bijvoorbeeld interessant om debatten te lezen waarin volksvertegenwoordigers strijden voor zaken die wij nu volstrekt gewoon vinden. Neem nu de gelijke behandeling van mannen en vrouwen. In de jaren vijftig van de vorige eeuw is er in de Tweede Kamer zware strijd geleverd op dit terrein. Het was toen bijvoorbeeld nog heel gewoon dat vrouwen voor gelijk werk niet hetzelfde loon ontvingen als mannen, dat vrouwelijke ambtenaren ontslag kregen zodra ze zich in de echt verbonden en dat alle vrouwen die trouwden ‘handelingsonbekwaam’ werden. Dit laatste hield in dat gehuwde vrouwen van rechtswege niet voor zichzelf konden optreden en geen rechts-handelingen konden verrichten. Dezelfde bepaling gold voor minderjarigen en onder curatele gestelden.

De debatten uit de jaren vijftig waarin volksvertegenwoordigers ijverden voor de emancipatie van vrouwen zijn eens te meer interessant omdat ze plaatsvonden in een periode die nu niet bepaald te boek staat als bij uitstek feministisch. Het beeld dat bij die jaren hoort, is dat van moeder de vrouw die haar tijd thuis doorbrengt, zorgend voor man en kinderen. Overigens klopt dat beeld ook in belangrijke mate; maar er was een kleine ‘Gideonsbende’ die de – aan het einde van de negentiende eeuw ontstoken – feministische vlam brandend hield.

Een van de prominentste vertegenwoordigers van deze bende was N.S.C. (Corry) Tendeloo, sedert 1945 lid van de Tweede Kamer. Ze behoorde eerst tot de Vrijzinnig Democratische Bond (vdb) en later, vanaf februari 1946, tot de pvda. Tezamen met andere vrouwen zorgde Tendeloo ervoor dat de ‘vrouwenstrijd’ op de agenda bleef. In het midden van de jaren vijftig, ten tijde van het kabinet-Drees III, oogstten de vrouwen belangrijke politieke successen. In maart 1955 nam de Tweede Kamer een door Tendeloo ingediende motie aan waarin de regering werd verzocht alsnog haar handtekening te zetten onder

Tweede Kamer 1953. Op de voorgrond Corry Tendeloo en Ans Ploeg-Ploeg.
[Spaarnestad Photo]

het in 1951 aangenomen 'Verdrag nr. 100' van de Internationale Arbeidsconferentie, dat gelijke beloning voor arbeid van gelijke waarde trachtte te bevorderen. Ruim een jaar later, in mei 1956, stemde de Kamer in met de opheffing van de juridische handelingsonbekwaamheid van gehuwde vrouwen. Daartussenin, in september 1955, vond de interpellatie-Tendeloo plaats: een zeer emotioneel Kamerdebat over de kwestie van de huwende ambtenares die, of ze dat nu wilde of niet, onmiddellijk haar ontslag kreeg. Het is uit dit debat – dat voor de vrouwen een gunstige afloop kende – dat ik enkele fragmenten heb gekozen.

Corry Tendeloo vroeg de interpellatie aan direct nadat het kabinet eindelijk zijn standpunt bekend had gemaakt over de kwestie van de vrouwelijke ambtenaar die in het huwelijksbootje stapte. Sinds 1924 gold de regel (vanaf 1931 opgenomen in het Algemeen Rijksambtenarenreglement) dat een ambtenares die trouwde ontslag kreeg. Naast principiële motieven (de vrouw hoort in haar gezin) waren het vooral economische gronden (noodzakelijke bezuinigingen op de overheidsuitgaven) die aan de bepaling ten grondslag lagen. Een soortgelijke regeling kwam er voor onderwijzeressen. Er was meteen vanaf het begin veel verzet tegen de ontslagbepaling, met name, uiteraard, vanuit de hoek van de vrouwenbeweging alsmede vanuit socialistische en liberale kringen. In het parlement vormde de kwestie – hoorde een getrouwde vrouw nu wel of niet thuis op de arbeidsmarkt – al sinds het begin van de twintigste eeuw een terugkerend onderwerp van debat.

Vanaf het bezettingsjaar 1943 was men vanwege de schaarste op de arbeidsmarkt zeer soepel met de bepaling omgesprongen. Weliswaar kregen ambtenaressen en onderwijzeressen die trouwden hun ontslag, maar zij konden onmiddellijk terugkeren op arbeidscontract in tijdelijke dienst. Na de oorlog werd deze soepele omgang met de ontslagbepaling voortgezet; men kon de arbeidskracht van vrouwen bij de wederopbouw heel wel gebruiken. De roep om afschaffing van het arbeidsverbod werd intussen alsmaar luider; in de Tweede Kamer werd deze wens onder meer in 1946 en 1948 vanuit linkse en liberale hoek ten gehore gebracht tijdens de debatten over de begroting van Binnenlandse Zaken. De achtereenvolgende naoorlogse kabinetten wilden echter niets van afschaffing weten. Wel ging minister van Binnenlandse Zaken J.H. van Maarseveen¹ (KVP) in 1948 akkoord met het verzoek uit de Kamer een commissie in te stellen die de situatie van gehuwde ambtenaressen (aantallen, gezinssamenstelling, kostwinnerschap e.d.) nader zou onderzoeken.

Deze commissie zou op basis van haar bevindingen de regering van advies moeten dienen.

De commissie onder leiding van de jurist P.A.G. Ubink² deed er maar liefst vier jaar over om tot een rapport te komen. Het duurde zo lang omdat de commissieleden het ten principale niet eens konden worden. In het voorwoord stond dat het uiteindelijke advies 'een voor de praktijk bedoeld compromis' was. Het kwam erop neer de ontslagbepaling te handhaven maar de uitzonderingsbepalingen aanmerkelijk uit te breiden. Daarna duurde het nog eens drie jaar alvorens het kabinet met zijn definitieve standpunt kwam; de ministers hadden ook nog de mening willen horen van de Centrale commissie voor georganiseerd overleg in ambtenarenzaken. In deze commissie bleek een meerderheid zich niet in het compromis-Ubink te kunnen vinden; met name de protestants-christelijke en de katholieke organisaties vonden de voorstellen veel te ver gaan. Het standpunt waarmee het kabinet uiteindelijk naar buiten trad, in de nazomer van 1955, bleek een afgezwakte versie te zijn van het compromis-Ubink.

Het was trouwens niet toevallig dat de regering haar opvatting juist op dat moment, om precies te zijn op 13 september 1955, bekendmaakte. Op die dag stond namelijk een wetsontwerp op de Kameragenda waarbij het ontslagvraagstuk zeker aan de orde zou komen: het wetsontwerp 'Regeling kleuteronderwijs en opleiding van leidsters bij dat onderwijs'. In de schriftelijke fase van de behandeling van dit wetsontwerp hadden enkele fracties te kennen gegeven nu eindelijk wel eens het regeringsstandpunt in dezen te willen vernemen. Minister van Binnenlandse Zaken L.J.M. Beel³ (KVP) hoopte de hele zaak buiten het Kamerdebat te kunnen houden door tijdig – dus vóór aanvang van het plenaire debat – het regeringsbesluit bekend te maken. Beel zag zijn hoop echter al snel vervliegen. Onmiddellijk nadat bekend was geworden dat de regering vóór handhaving van de ontslagbepaling was, vroeg de diep teleurgestelde Tendeloo een spoeddebat aan.

De interpellatie startte op 15 september 1955. Eerst kreeg, zoals te doen gebruikelijk, de interpellante het woord. Tendeloo hield een vurig pleidooi voor afschaffing van de ontslagbepaling. Haar belangrijkste argument luidde dat het hier een zaak betrof waarmee de staat zich helemaal niet had te bemoeien. Of een getrouwde vrouw wel of niet wenste te werken, was een beslissing die zij samen met haar echtgenoot had te nemen; dat ging verder niemand wat aan. Daarnaast voerde zij nog veel meer argumenten aan die haar overtuiging moesten staven; zo wees zij erop dat nergens in de ons omringende landen

beperkende bepalingen golden voor de arbeid van de getrouwde vrouw. Tendeloos pleidooi is hieronder nagenoeg integraal overgenomen. Daarna was het woord aan minister Beel. Hij verdedigde het standpunt van de regering door erop te wijzen dat de overheid wel degelijk het recht had zich met vrouwen op de arbeidsmarkt te bemoeien, zowel vanwege het belang van de vrouw (kan een getrouwde vrouw de combinatie van werken en gezin wel aan?) als vanwege het belang van de overheid als werkgever (kan zij ervan uitgaan dat de ambtenaar in vaste dienst ook werkelijk tot aan het vijfenzestigste levensjaar blijft werken?).

Vervolgens kreeg de interpellante opnieuw het woord. Niet overtuigd door het relaas van de minister diende zij een motie in, medeondertekend door leden van haar eigen PVDA-fractie en van de VVD-fractie, waarin zij de regering opriep haar standpunt te herzien en te komen tot afschaffing van de ontslagbepaling. Daarna gingen ook woordvoerders van andere partijen meedoen aan het debat. Ik heb ervoor gekozen van de volgende sprekers een fragment te selecteren: de dames A. Fortanier-De Wit⁴ (VVD), M.E. Lips-Odinot⁵ (CPN), freule C.W.I. Wittewaall van Stoetwegen⁶ (CHU) en J.C.H.H. de Vink⁷ (KVP), en de heren J.G. Stokman⁸ (KVP), A. Stapelkamp⁹ (ARP) en Ch.J.I.M. Welter¹⁰ (KNP). Prachtig zichtbaar wordt niet alleen hoe de Kamer in twee kampen was verdeeld, maar ook hoezeer vrouwen het met elkaar eens waren en de scheidslijnen dus dwars door fracties heenliepen. Nadat alle sprekers aan het woord waren geweest, werd het debat verdaagd; een week later, op 22 september, debatteerde men verder. Beel zei, na een uitvoerige reactie te hebben gegeven op alle sprekers, dat hij aanvaarding van de motie ernstig ontraadde. De stemming was buitengewoon spannend; het was een dubbeltje op zijn kant. De motie werd uiteindelijk aangenomen met 46 tegen 44 stemmen.

De Volkskrant schreef de volgende dag, onder de kop 'Vrouwen wonnen in "foto-finish": 'Het was een historisch moment, want de Kamer had zich nog nooit zo duidelijk voor de gehuwde ambtenares uitgesproken. Minister Beel liep meteen naar mej. Tendeloo en schudde haar royaal de hand. Alle dames waren enthousiast. De felicitaties waren niet van de lucht. De vreugde werd overigens enigszins getemperd door de overweging, dat het praktische nut van de overwinning van de dames voorlopig op zich zal laten wachten.' Dat had *de Volkskrant* goed gezien. Het zittende kabinet voerde de motie niet uit. Bij de formatie van het volgende kabinet bleek zij een lastige factor. Uiteindelijk werd het voornemen de motie uit te voeren in het regeringsprogramma opgenomen, maar in de vier concepten die daaraan waren voorafgegaan, was dit voornemen tot tweemaal toe geschrapt. En toen KVP-leider Romme¹¹ werd gevraagd voor de post van minister van Binnenlandse Zaken, zei hij deze niet

te kunnen aanvaarden vanwege de motie-Tendeloo. In zijn formatiedagboek schreef hij: 'Ik ben niet bereid, in eenig opzicht de verantwoordelijkheid voor uitbreiding van het vervallen van het arbeidsverbod voor de gehuwde ambtenares op mij te nemen.'

Dat zou voor Romme inderdaad een brug te ver zijn geweest. Hij was immers degene die in 1937 als minister van Sociale Zaken een wetsontwerp had ontworpen met als doel ook huwende vrouwen *buiten* de overheids sfeer een arbeidsverbod op te leggen. De katholieke voorman had bij de stemming over de hierboven beschreven motie-Tendeloo een gevoelige nederlaag geleden: niet minder dan vijf leden van zijn fractie (twee vrouwen en drie mannen) hadden voor gestemd. En nog eens vier andere leden van de KVP-fractie zouden alleen maar tegen de motie hebben gestemd om het gezichtsverlies van de grote voorman binnen de perken te houden. Hoe dan ook was Romme woedend geweest.

Tendeloo had gewonnen. De daadwerkelijke afschaffing van het arbeidsverbod, in november 1957, tijdens het kabinet-Drees IV, maakte Tendeloo echter niet meer mee. Ze stierf in 1956, op 59-jarige leeftijd.¹²

Tweede Kamer, 15 en 22 september 1955

Aan de orde is de behandeling van de interpellatie van mejuffrouw Tendeloo met betrekking tot de positie van de huwende en gehuwde ambtenares, tot het houden waarvan verlof is verleend in de vergadering van 13 september 1955.

Mejuffrouw Tendeloo (PVDa): (...) Het vraagstuk van de gehuwde ambtenares is bepaald niet nieuw. Wanneer ik zo naga, wat op dat stuk in de eerste helft van de eeuw, die wij achter ons hebben, al is gebeurd, dan kan ik al direct met het jaar 1904 beginnen. (...)

In de jaren 1930/1940 heeft zelfs onze geachte collega de heer Romme als Minister van Sociale Zaken een voorontwerp gemaakt om de arbeid van de gehuwde vrouw niet alleen in Overheidsdienst, maar over de gehele linie te verbieden. Ik kan dit onze geachte collega op het ogenblik van harte vergeven, niet alleen omdat dit voorontwerp toen reeds in de Hoge Raad van Arbeid is gesneuveld – een einde, waaraan ik mij niet geheel vreemd voel –, maar ook omdat sindsdien de verhoudingen belangrijk zijn veranderd.

Wanneer men nu de jaartallen, die ik zoëven zeer summier heb opgesomd, vergelijkt met de opgang en neergang van ons economisch leven, dan zijn zij wel illustratief. Dan ziet men dat altijd net toevallig het ontslag van gehuwde

vrouwen in Overheidsdienst aan de orde kwam, wanneer men moest bezuinigen, wanneer ambtenaren moesten worden ontslagen. Met andere woorden: Die ontslagbepalingen gaan min of meer gelijk op met economische depressies. Wij weten, dat men ze altijd heeft verdedigd op ideële motieven, voornamelijk op dit motief, dat de vrouw in haar gezin en in haar huis behoorde en niet op de arbeidsmarkt. De overeenstemming tussen die ontslagbepalingen en de open neergang van het economische leven is echter zo frappant, dat er vóór de tweede wereldoorlog in Nederland geen enkele vrouw was, die meer in dat ideële motief voor de verbodsbepalingen geloofde. Dat ideële motief is gebleken te zijn een schoon kleed om de concurrentiestrijd in moeilijke tijden te verhullen. De ware reden was deze, dat men ook gehuwde vrouwen in dienst nam, wanneer men ze nodig had, en dat men ze weer ontsloeg, wanneer men ambtenaren kwijt wilde zijn.

In de oorlogsjaren heeft er in Nederland een zekere samenwerking plaatsgevonden tussen allerlei bevolkingsgroepen en ook tussen mannen en vrouwen op een andere basis dan vóór die tijd wel het geval was. Daaruit – en het verheugt mij dit hier te kunnen vermelden – resulteerde een grotere waardering ook voor de vrouwenarbeid en ook voor de positie van de gehuwde vrouw. Men ziet dit in allerlei facetten; men ziet het in het algemeen in de grotere deelneming van vrouwen, gehuwde en ongehuwde, aan het maatschappelijk en economisch leven. Hier is een ontwikkeling aan de gang. De maatschappelijke verhoudingen zijn veranderd en ook de inzichten binnen maatschappelijke groepen zijn veranderd.

Er werken inderdaad nog vele vrouwen, ook gehuwde vrouwen, om bij te verdienen, maar er is veel meer. Er is een algemeen streven naar verruiming van de levensomstandigheden. Het economisch motief speelt nog altijd een rol en een grote rol, maar daarachter liggen diepere accenten. Er is een behoefte om uit te dragen in het maatschappelijk leven. Wij weten – ik zeide het zoëven al in het kort –, dat de Overheidsbemoeiing met het al of niet gehuwd zijn van ambtenaressen weleens wordt verdedigd met een beroep op de grote belangen van het gezin. Die ontkennen wij allerminst, maar wie dit doet, moet er zich toch wel terdege rekenschap van geven, dat sinds meer dan 100 jaar, sinds de opkomst van de fabriekmatige productie, de huisvrouw door een ontwikkeling, waar niemand, en ook zij niet, iets aan kan doen, verdreven is uit een functie, die zij eeuwenlang had vervuld en die ons misschien daarom zo vertrouwd schijnt, de functie nl. om het gezin te voorzien van alle producten, die het nodig heeft – om maar bij een enkel voorbeeld te blijven –, te voorzien

van brood en te voorzien van kleding. In onze dagen moet dit alles worden gekocht. (...)

In de hiervóór bedoelde ontwikkeling werd economisch de taak van de vrouw een geheel andere. Daar komt nog bij, dat voor vele vrouwen de gezinstak het leven niet meer vult en dit steeds minder zal gaan doen, hoe meer de huishouding gemechaniseerd wordt en hoe minder tijd deze daardoor vergt.

Daarnaast zien wij de tendenzen, waarop ik reeds doelde, de toenemende behoefte om zich in het maatschappelijk leven te doen gelden en daaraan iets bij te dragen. Het feit, dat reeds meer dan 80 jaar vrijwel alle opleidingen voor de vrouwen openstaan, is aan deze ontwikkeling ook niet zonder gevolgen voorbijgegaan. Hieruit mag niemand concluderen, dat wij onverkort alle gehuwde vrouwen buitenshuis zouden willen laten werken. Zo is het helemaal niet en zo absoluut mag men het niet stellen. De bezwaren kennen wij ook. Fabrieksarbeid voor de gehuwde vrouw achten ook wij ongewenst. Een dagtaak in het gezin na een dagtaak in de fabriek is een veel te zwaar leven en het kan niet anders, of de vrouw zelf moet daaronder lijden, maar hier ligt de fout bij het algemeen nog te lage gezinsinkomen en wij, socialisten, hebben op dit punt bepaald nog niet in deze maatschappij bereikt, wat wij zouden wensen.

Het kan natuurlijk ook zijn, dat het gezin nog jonge kinderen heeft en dat de moeder daarvoor heeft te zorgen. Ook in dit geval zouden wij het ongewenst achten, wanneer de gehuwde vrouw arbeid buitenshuis prefereerde boven die in haar gezin. De kinderen zouden te kort komen en dat zou een groot en maatschappelijk nadeel zijn. Hier ligt echter, dunkt mij, een taak tot voorlichting door allerlei organen, ook organen, waarover de vrouwen zelf wel beschikken.

De vraag, die daarnaast gesteld kan worden, is deze: ligt hier een taak voor de Staat en ligt hier een taak voor de Staat om te verbieden. Ook na de tweede wereldoorlog zijn alle bepalingen van vóór 1940 blijven bestaan. (...)

Tenslotte heeft de Regering dan dezer dagen een besluit genomen, een besluit dat neergelegd is in het Koninklijk besluit van 13 September 1955, waar het hier om gaat. In dat Koninklijk besluit stelt de Regering in de eerste plaats een wijziging in artikel 7 van het Algemeen Rijksambtenarenreglement en vermeldt daarbij, dat het de bedoeling is 'de regeling in zake het in dienst nemen van gehuwde vrouwen en het verlenen van ontslag aan huwende ambtenaressen aan te passen aan de in de praktijk gebleken behoeften'. Dan zeg ik: Kijk, kijk, waar is nu het beginsel? Ik zie het niet. (...)

Mijnheer de Voorzitter! Dit gehele verloop van zaken is voor mijn fractiegenoten en mij wel een grote teleurstelling. Zo juist heb ik de voorgeschiedenis

van de ontslagbepalingen maar heel summier vermeld. Ik heb dit gedaan, omdat ik het liefst die strijd van vóór 1940 zou willen vergeten en begraven. Ik heb ook gezegd, dat sedert de oorlog de situatie is veranderd en dat er ten deze een ander, groeiend inzicht is gekomen in allerlei maatschappelijke kringen en groepen. Hetgeen in wijde kring leeft, is niet het inzicht, waarvan de Regering hier blijk geeft. (...)

Ik wil er daarnaast op wijzen, dat in allerlei andere landen om ons heen, neem België, neem Frankrijk, neem een land als Italië, nergens beperkende bepalingen gelden voor de arbeid van de gehuwde vrouw. (...)

Mijnheer de President! De Regeringsbeslissing is voor ons een grote teleurstelling. Zij is zelfs geen compromis, maar puur opportunisme: men zie hiervoor maar het nieuwe, gewijzigde artikel 7 van het Rijksambtenarenreglement. Het gaat er hier om, de regeling 'aan te passen aan de in de praktijk gebleken behoeften'. De positie van de gehuwde vrouwelijke Overheidsdienaren wordt er niets beter van en zij kan met elk volgend Koninklijk besluit weer worden ondermijnd en omvergestoten. De maatschappelijke ontwikkeling is verder voortgeschreden dan de Regering: het Nederlandse Kabinet hinkt achteraan.

Mijnheer de Voorzitter! Wij betreuren, dat de onrust, de bestaansonzekerheid voor de ambtenaressen en voor de onderwijzeressen in Overheidsdienst zal blijven, en wij achten dit geen landsbelang. De activiteit van het Comité ter verdediging van de vrijheid van de arbeid voor de vrouw zal blijven bestaan, net zo lang tot de vrijheid van bestemming zal zijn bereikt. (...)

Mijnheer de Voorzitter! Wij betreuren het, dat de Regering nog steeds niet zoveel vertrouwen in de Nederlandse gehuwde vrouw weet op te brengen, dat zij het aan haar wil overlaten een dergelijke belangrijke beslissing te zamen met haar man te nemen en daarvoor dan ook de verantwoordelijkheid te dragen. Wij betreuren het, dat voor de gehuwde ambtenares – en wat hier over haar is gezegd, geldt evenzeer voor de onderwijzeres – de bestaande onzekerheid in geen enkel opzicht is opgeheven. (...) (*HTK* 1954-1955, p. 3000m-3000q)

De heer Beel, Vice-Minister-President, Minister van Binnenlandse Zaken: Mijnheer de Voorzitter! De geachte interpellante heeft uitvoerig geschetst, hoe het vraagstuk van de gehuwde ambtenares – in Overheidsdienst – reeds 50 jaar lang de aandacht heeft gehad en ook in de Kamer onderwerp van bespreking heeft uitgemaakt. (...)

Wanneer nu de geachte interpellante als haar eerste vraag stelt: 'Kan de Regering mededelen, welke overwegingen haar hebben gebracht tot de beslissing als is neergelegd in het Koninklijk besluit van 13 September 1955?', dan

zou ik het antwoord daarop in drie punten willen samenvatten. De eerste overweging zou ik als volgt willen omschrijven: In het kader van het moderne personeelsbeleid past het zeer zeker, ja is het plicht, dat de Overheid, als werkgeefster, zich ook afvraagt, voor welke functies de gecombineerde arbeid in gezin en dienst, school of bedrijf, verantwoord is uit fysisch, psychisch en geestelijk oogpunt. Uit dien hoofde reeds zou het niet juist zijn de huwende vrouw zonder meer in haar vaste dienstverband te handhaven.

Het zijn voorts niet alleen de echtgenoten – dit in tegenstelling tot hetgeen de geachte interpellante heeft opgemerkt –, die hierover een beslissing hebben te nemen; de Overheid heeft wel degelijk bij de aanneming en het in dienst houden te letten op het dienstbelang. Gezien de waarborgen, die de rechtspositieregeling voor de vaste ambtenaar geeft, moet de Overheid er op kunnen rekenen, dat normaliter de arbeidsprestaties over de gehele diensttijd, dus tot de 65-jarige leeftijd, kunnen worden geleverd. Daarop zijn alle regelingen, die te zamen de rechtspositieregeling van de vastaangestelde ambtenaar vormen, gebaseerd. (...) Bij het aangaan van een huwelijk treden in dit opzicht onzekerheden op. Uit dien hoofde kan de Overheid, gezien haar plicht als werkgeefster, beperkende bepalingen niet missen.

Er is nog een derde overweging voor de Regering. Deze overweging is niet nieuw. Er bestaat in deze Kamer – en dit zal, naar ik aanneem, hedenmiddag en hedenavond nog wel weer blijken – groot verschil van inzicht over deze vraag. Een overeenstemming op dit terrein is praktisch niet te verkrijgen. Daarom kwam de Commissie-Ubbink tot een compromisoplossing, die echter in het georganiseerd overleg op grote weerstand stuitte. Daarom komt de Regering nu ook tot een compromisoplossing (...). De Regering is dus niet bereid – het spijt mij dit te moeten mededelen, Mijnheer de Voorzitter – aan de wens van de geachte interpellante te voldoen. (*HTK* 1954-1955, p. 3000q-3000r)

Mejuffrouw Tendeloo (PVD): (...) Waarom, zo vraag ik u, moet nu de Regering in het kader van een modern personeelsbeleid alleen ten aanzien van de vrouw vragen, in hoever gezinsarbeid en de dienst daarbuiten voor haar verantwoord is? Waarom doet de Regering dit niet ten aanzien van de minderjarigen, die zij in dienst heeft? Ik kan mij zeer goed voorstellen, dat men in het algemeen zegt: voor minderjarigen is het voor hun fysieke en psychische ontwikkeling en voor hun evenwicht van belang, dat zij 's avonds om tien uur in bed leggen. Waarom staat dat niet in een wettelijke bepaling? In dat opzicht zou de Regering evenveel recht van spreken hebben. Het zou alleen belachelijk zijn. Dit argu-

ment van de Regering is dus bepaald niet overtuigend. De Overheid heeft natuurlijk te letten op het dienstbelang, maar wat weet de Overheid van de capaciteiten en van de mogelijkheden van de vrouwen, die bij haar in dienst zijn, nadat zij een huwelijk zullen hebben aangegaan? Dat is juist het tekort aan vertrouwen, dat ik heb gesignaleerd; met de gevolgen van het huwelijk moet de Overheid zich niet bemoeien; dat moet de Overheid overlaten aan de man en de vrouw beiden; de maatschappelijke organisaties moeten daar, waar misstanden en misbruiken zijn, door juiste voorlichting daartegen optreden. Dit is nu weer één, ik zou bijna zeggen van die 'aanwijzingen' voor een altijd nog bestaande inslag van bevoogding van deze ambtenaressen. Zijn deze vrouwen niet vrij in het huwelijk te treden? Ieder zal daarop volmondig bevestigend antwoorden. Zijn zij niet volledig vrij de man uit te zoeken, met wie zij door het leven zullen gaan? Natuurlijk wel, maar waarom zijn zij dan niet vrij daarnaast arbeid te verrichten, als zij denken, dat dit kan? Als het zo is, dat de arbeid daaronder lijden zou, dan heeft de Regering alle wapens in de hand; de Regering heeft het dan in haar macht een dergelijke ambtenares te ontslaan. Dan lijdt de arbeidsprestatie daaronder, dan is inderdaad het dienstbelang geschaad, maar dit geldt voor individuele gevallen en dit kan men niet zeggen voor een gehele bevolkingsgroep.

De Overheid moet er op rekenen, dat de arbeidsprestatie tot het 65ste jaar kan worden geleverd. Ik zeg tot de Regering: geef die vrouwen dan eens de kans om dat te doen, voordat gij daarover oordeelt! Welke waarborgen heeft de Regering bij de mannen, die zij in dienst neemt? (...) maar er is geen enkele garantie, dat, wanneer de economische omstandigheden veranderen, de Regering niet weer een Koninklijk besluit zal doen uitgaan, dat is aangepast aan de behoefte en waarbij deze uitsluiting weer wordt ingetrokken. Juist voor dat aanpassen aan de behoefte ben ik als de dood zo bang. Dat geeft juist die bestaansonzekerheid en dat is de reden, waarom ik mijn toelichting begonnen ben met dat heel korte overzicht van de laatste halve eeuw. Ik wijs er op, dat, als men zegt: de vrouw hoort in haar gezin, dit een prachtig ideëel argument is. Daar kan men verheerlijkend bij kijken; daar kan men ook medelijdend bij kijken, maar het is niet het ware argument. Het ware argument is, dat men ontslaat, als men haar niet meer nodig heeft, en dat is iets, waartegen men de ambtenares moet beschermen. (...)

Ik had zo gehoopt, dat ik van de zijde van de Minister van Binnenlandse Zaken iets had mogen beluisteren in de zin van: wij zullen het nog eens overwegen, of: wij zullen het nog eens bezien, maar de Minister is volkomen afwijzend gebleven op dit punt. Daarom heb ik de eer, mede namens enige

andere leden van de Kamer, een motie voor te stellen, die ik hierbij op uw bureau deponeer.

De voorzitter: Door mejuffrouw Tendeloo, mevrouw Fortanier-De Wit, de heren Blom, Oud, mevrouw Ploeg-Ploeg, de heren Ruygers en Van Sleen wordt de volgende motie van orde voorgesteld: 'De Kamer, gehoord de besprekingen over het K.B. van 13 September 1955, van oordeel, dat het niet op de weg van de Staat ligt de arbeid van de gehuwde vrouw te verbieden, nodigt de Regering uit de hiermede strijdende voorschriften te herzien.'

Voorgesteld door zeven leden, kan deze motie van orde een onderwerp van beraadslaging uitmaken. (*HTK* 1954-1955, p. 3000s)

Mevrouw Fortanier-De Wit (vvd) *bezig de dezelfde argumenten als Tendeloo en besluit haar betoog als volgt.*

Mijnheer de Voorzitter! Ik zou het hierbij kunnen laten en concluderen, dat mijn fractiegenoten op principiële gronden gekant zijn tegen de politiek, die de Regering voert ten aanzien van de gehuwde vrouw in Overheidsdienst.

Maar ik doe dat toch niet alvorens enige aandacht te besteden aan het feit, dat in de laatste jaren is gebleken, dat Nederlandse vrouwen van zeer verschillende politieke en godsdienstige overtuiging op dit punt tot een gelijk inzicht zijn gekomen, een inzicht, dat, kort samengevat, misschien met een klein nuance-verschil neerkomt op datgene, wat ik zojuist heb uiteengezet als te zijn het standpunt, dat ook is dat van mijn fractie. (...) (*HTK* 1954-1955, p. 3000v)

Vervolgens gaan pater Stokman namens de KVP-fractie en de ARP'er Stapelkamp namens zijn fractie in de tegenaanval.

De heer Stokman (KVP): (...) Op grond van de beschikbare feitelijke gegevens ligt (...) de conclusie voor de hand, dat het voor een gehuwde vrouw wel bijzonder moeilijk is het werken buiten het gezin te combineren met het moeder worden. En indien zij dit wordt, dan komt zij spoedig voor een nieuwe moeilijkheid te staan, de keuze nl. tussen de zorg voor het kind óf het afstand doen van eenmaal verkregen welstand. (...) (*HTK* 1954-1955, p. 3000x)

Inmiddels echter zijn van gezaghebbende zijde ernstige bezwaren ingebracht tegen al dit soort uitbestedingen van de opvoeding der kinderen aan allerlei instellingen en hulpvaardige familieleden of buurlieden. Die bezwaren zijn gebaseerd op de grote nadelen, die voor de fysieke en psychische ontwikkeling

van het kind voortvloeien uit de veelvuldige en langdurige scheiding tussen moeder en kind. (...)

Experts op het gebied der geestelijke volksgezondheid, afkomstig uit een tiental landen van Europa en Amerika, hebben in 1951 onder de auspiciën van de Wereldgezondheidsorganisatie een rapport gepubliceerd, waarin zij protest aantekenen tegen de sociale en fiscale politiek van vele landen, die grote sommen gelds hebben uitgegeven voor de oprichting van crèches, maar die dit gedaan hebben 'in volledige miskennis van de prijs, te betalen door het toekomstige geslacht, dat op onherstelbare wijze is gekwetst in de ontwikkeling van zijn affectieve gevoelens' (Rapport de la IIIème session du Comité d'Experts de la santé mentale de l'O.M.S., Genève 1951, blz. 17).

Wie als leek, gelijk ik ben, deze uitlatingen van gezaghebbende zijde leest, kan daaruit slechts concluderen, dat de eerste levensjaren van een kind voor zijn toekomstige fysische en psychische ontwikkeling blijkbaar van veel groter belang zijn dan wij tot nu toe hebben aangenomen en dat bijgevolg de opvoeding van het jonge kind buiten het gezin de geestelijke volksgezondheid van het toekomstig geslacht in gevaar brengt.

Hier komt nog bij, dat de werkende moeders zelf overbelast zijn en voor een schier onmogelijke taak zijn geplaatst. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 3000ij) Het ontbreken van enig arbeidsverbod in het bedrijfsleven ontslaat de Overheid echter niet van de plicht een voorbeeldig werkgever te zijn en door haar voorbeeld een ruggesteun te geven aan al die werkgevers, die terecht van mening zijn, dat de primaire taak van de gehuwde vrouw in haar gezin ligt. Ik zou hieraan de vraag willen verbinden, of deze regel dan ook moet gelden voor de werksters in 's Rijks dienst en of de Minister niet bereid is aan deze groep van gehuwde vrouwen meer aandacht te besteden. Ik geloof, dat de spreeksters, die mij zijn voorafgegaan, hiervoor terecht de aandacht van de Minister hebben gevraagd. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 3000oz)

Gemakkelijker zou ik kunnen aanvaarden de uitzonderingen op de regel voor bijzondere gevallen. Ik wil niet de slaaf worden van een in zich juist beginsel en sta derhalve open voor een afwijken van alle belangen, die in het geding kunnen zijn. Een gehuwde vrouw b.v., die om welke reden ook de kostwinster is voor het gezin of die zoveel kennis heeft van bepaalde dingen, dat zij door een universiteit of hogeschool als hoogleraar wordt verlangd, zulk een gehuwde vrouw dient niet te worden gehinderd door een rigide toepassing van een in zich juiste regel. Hier is een uitzondering op haar plaats, en dan een uitzondering, die voor de betrokken persoon ook van kracht blijft en later niet herroepen kan worden. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 3000aa)

De heer Stapelkamp (ARP): (...) Nu het in de Kamer opnieuw aan de orde wordt gesteld, stellen mijn politieke vrienden en ik er prijs op nogmaals rekenschap van hun gevoelens te geven. Ik wil trachten dit zo beknopt mogelijk te doen. Ik ga dan vooropstellen, dat de taak van de gehuwde vrouw naar de scheppingsorde ligt in haar gezin. Zij heeft de goddelijke roeping voor haar man en kinderen te zorgen. Dit is haar natuurlijke bestemming. Dat is ook de erepositie van de gehuwde vrouw. Zij is – naar onze vaste overtuiging – eerst echt vrouw, wanneer zij haar bestemming als echtgenote en moeder kan volgen. Wij verwerpen dus elke gedachte, alsof de taak van de vrouw in het gezin iets minderwaardigs zou zijn, iets van lager orde, en alsof de vrijmaking der vrouw, zoals men het daar pleegt te noemen, hierin zou bestaan, dat zij materieel een volmaakt onafhankelijke positie tegenover haar man zou moeten innemen en zelf naast haar man zich een inkomen zou moeten verwerven. (...)

Door het losmaken van vrijwel alle remmende bepalingen met betrekking tot de arbeid van de gehuwde vrouw in Overheidsdienst wordt het gezin naar onze overtuiging in ernstige mate bedreigd. (...) (HTK 1954-1955, p. 3000aa) De weelde om als vrouw in vaste dienst te gaan werken kan zich bovendien alleen maar veroorloven de vrouw, die een klein gezin heeft of geen kinderen. Ik geloof niet, dat ontkend kan worden, dat hierin een gevaar schuilt voor een gezonde gezinsontwikkeling. Zal men niet opzettelijk dat gezin klein of kinderloos willen houden? Ook dat kan de Overheid niet onverschillig laten. (...)

Juist in dit gezinsleven komt tot openbaring de Christelijke huwelijkszede. Laten wij toch alles doen om te voorkomen, dat hierin verandering komt. Het zal tot grote schade zijn van de geestelijke en zedelijke kracht van ons volk, wanneer de arbeid van de gehuwde vrouw buiten het gezinsverband belangrijk zou toenemen. Het buitenland geeft daarvan het voorbeeld. (...) (HTK 1954-1955, p. 3000bb)

De taak van de vrouw, zoals die door het Christendom is gevormd, staat veel hoger. Het gaat om de opvoeding van haar kinderen, om de verzorging van haar man, wie na een dag van afmattende arbeid een goed en gezellig huis moet worden bereid. (...) (HTK 1954-1955, p. 3000cc)

Vervolgens voeren weer twee vrouwelijke Kamerleden het woord. De communiste Lips-Odinot spreekt namens haar fractie, maar Wittewaall van Stoetwegen (CHU) neemt binnen haar fractie een eenzame positie in.

Mevrouw Lips-Odinot (CPN): (...) ondanks alle mooie verklaringen over de rechten van de mens – en de vrouw is niet minder mens dan de man –, wordt

zij bij het recht om zelf te bepalen, of zij, gehuwd zijnde, arbeid wil blijven verrichten, door de Regering nog steeds ten achter gesteld en haar menselijke rechten worden met voeten getreden. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 3000cc) Bovendien maakt de Overheid ook gaarne gebruik van de arbeid van de gehuwde vrouw voor minder aangename en in de ogen van de Rijksoverheid minder gequalificeerde werkzaamheden. Op het werken van de gehuwde vrouwen, 's morgens vroeg en 's avonds laat, op kantoren en scholen, Overheidskantoren en Overheidsscholen, op arbeid, die uit zwaar werk bestaat als lokalen schrobben en kolen sjuouwen, kachels aanmaken etc., hebben wij van de profeten, die verkondigen, dat de gehuwde vrouw in haar gezin behoort, nooit aanmerking horen maken. Als onderwijzeres werd de gehuwde vrouw als vaste kracht ontslagen, maar zij mocht nog zolang als losse kracht werken als men haar nodig had; (...) maar zodra die zelfde Overheid die gehuwde onderwijzeres missen kan, zegt zij: gij behoort in uw gezin. (...)

Maar de gehuwde vrouw heeft ook de zorg voor het gezin. Jawel, maar een behoorlijke gehuwde man zal die zorg evenzeer voelen en beiden zijn er waarlijk niet minder arbeidsgezind om, hebben niet minder vitaliteit, levensvreugde en levensmoed, niet minder verantwoordelijkheid ook voor hun loonarbeid.

Hoe een echtpaar, waarvan de man en de vrouw beiden werken, die verantwoordelijkheid kan en zal dragen, hoe het de maatregelen in het gezin neemt, die daarvoor nodig zijn, is niet iets, dat de Overheid moet of kan regelen, doch behoort tot de verantwoordelijkheid van het echtpaar zelf. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 3000dd)

Maar laten wij ten minste het jaar 1955 in ons land maken tot het jaar, waarin recht gedaan wordt aan de huwende en de gehuwde ambtenares. Laten wij die dwaze, vernederende, de gehuwde vrouwen ten achter stellende bepaling uit het Ambtenarenreglement schrappen en ook de huwende of gehuwde vrouwelijke Overheidsdienaar in ons gehele land het recht geven haar arbeid bij de Overheidsinstellingen, zo zij en haar man dit willen, in vaste dienst te behouden of weer te verkrijgen. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 3000ee)

Jonkvrouwe Wittewaal van Stoetwegen (CHU): (...) Nu is er echter door de emancipatie van de vrouw in de laatste 50 jaar een verandering gekomen in de positie van de vrouw in het algemeen. Het is gebruikelijk, dat niet alleen de jongen opgeleid wordt voor een vak, maar dat ook de meisjes leren om hun eigen kost te kunnen verdienen. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 3000ee) Mijn grote en enige bezwaar gaat tegen de discriminatie ten opzichte van de vrouw door Overheidsbepalingen. (...)

En nu is er nog een punt, dat mij altijd zo hindert in de houding van de Regering, ik mag liever zeggen: van het Kabinet in dezen. Als de gehuwde vrouw nodig is in het arbeidsproces, laat men haar toe, als zij niet nodig is, gaat zij er uit.

Het beginsel is hiermede terzijde gesteld, het wordt een kwestie van opportuniteit. Waarom kan ook de Overheid niet geval voor geval bekijken zonder algemene bepalingen? En dan wordt telkens gezegd: ja, als de man ziek is en de vrouw moet de kost verdienen, dan mag het wel. Dat vind ik nu eerst recht een wantoestand. Hoe kan een vrouw een zieke man verplegen, de kinderen opvoeden, de huishouding doen en dan nog de kost verdienen? Zijn onze sociale maatregelen dan nog zo, dat dat nodig is? (...) (HTK 1954-1955, p. 300off)

De voorzitter van de tweemansfractie van de Katholieke Nationale Partij, Welter, spreekt de volgende opmerkelijke woorden:

De heer Welter (KNP): (...) Men moge zich echter afvragen, in de eerste plaats, of de bemoeienis, zoals zij in het Koninklijk besluit is aangegeven voor de praktische situaties, die zich in casu voordoen, niet te ver gaat, en zelfs, of zij nog wel van deze tijd is. (...) Het betreft hier een moeilijk vraagstuk met velerlei facetten, op verschillende waarvan in deze debatten is geweest. Bij het beluisteren van een paar sprekers van hedenavond dacht ik: wij moeten er ons toch voor hoeden, te gaan verheerlijken de tijd van de drie k's: Küche, Kirche und Kinder. Die tijd is onherroepelijk voorbij; de positie van de moderne vrouw in de huidige maatschappij is nu eenmaal geworden tot een gans andere dan 50 jaar geleden en die nieuwe positie zal de vrouw nimmer meer opgeven.

Nu is hier zoëven door een van mijn medeleden al gezegd: één vrouw is duizend mannen te erg! Als de man verwacht, dat hij de klok terug kan draaien en de vrouw door middel van de wet kan dwingen, zich te laten beperken tot de 3 k's, dan zeg ik je, dat hij teleurgesteld zal worden. (...) (HTK 1954-1955, p. 300off-300ogg)

Het vrouwelijke KVP-fractielid De Vink zit niet op dezelfde lijn als haar fractiegenoot Stokman. Nadat zij een betoog heeft gehouden in de lijn van Tendeloo, stelt zij voor de motie-Tendeloo iets af te zwakken.

Mejuffrouw De Vink (KVP): (...) In de motie van de geachte afgevaardigde mejuffrouw Tendeloo wordt de Staat generlei taak toegewezen en daarom zouden wij aan haar willen voorstellen, evenals aan degenen, die de motie mede

hebben ondertekend, deze subsidiaire taak van de Overheid in de motie tot uiting te brengen door de tweede zinsnede te doen luiden: 'van oordeel, dat behoudens bij het blijken van misstanden, het niet op de weg van de Staat ligt de arbeid van de gehuwde vrouw te verbieden'. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 3000gg)

De heer Beel, Vice-Minister-President, Minister van Binnenlandse Zaken: (...) Mag de Overheid als werkgeefster dan lijdelijk aanzien, dat het gezin in de verdrukking komt, dat de gezondheid teloorgaat, waarna, na afkeuring, de ambtenares de dienst kan verlaten?

Mejuffrouw Tendeloo (PvdA): Met het gezin heeft u niet te maken.

Mevrouw Fortanier-De Wit (VVD): Hoe kan de overheid dat ooit beoordelen?

De heer Beel, Vice-Minister-President, Minister van Binnenlandse Zaken: Dat is juist de moeilijkheid. Ik schijn hier toch wel een gevoelig punt te raken, maar ik zou de geachte afgevaardigden toch wel willen vragen even geduld te hebben. (...) (*HTK 1955-1956*, p. 2004)

Ik hoop met het voorgaande duidelijk te hebben gemaakt, waarom het niet mogelijk is aan het verlangen van interpellante en andere geachte afgevaardigden te voldoen om door het ontslagvoorschrift een streep te halen. (...) (*HTK 1955-1956*, p. 2005)

Mijnheer de Voorzitter! Tenslotte nog een enkel woord over de door de geachte afgevaardigde mejuffrouw Tendeloo voorgestelde motie. Ik weet niet of deze motie gewijzigd wordt in de zin, zoals mejuffrouw De Vink heeft gesteld, maar ik geloof, dat het juist is, dat ik over deze aanvulling ook een ogenblik spreek. Ik meen reeds duidelijk te hebben uiteengezet waarom ik tegen de motie, ook indien zij wordt aangevuld in de aangegeven zin, ernstig bezwaar heb.

In deze motie, voorgesteld naar aanleiding van de hier gehouden besprekingen over het gewijzigde artikel 97 A.R.A.R., komt in de eerste plaats onvoldoende tot uitdrukking, dat het in dit artikel gaat om het optreden van de Overheid als werkgeefster; voorts houdt zij geen rekening met de verantwoordelijkheid, welke die Overheid draagt, enerzijds voor het dienstbelang en anderzijds voor het gezinsbelang van de gehuwde ambtenares. (...)

Aanvaarding der motie door de Kamer moet ik dan ook ernstig ontraden.
(...)

De voorzitter: Mevrouw Tendeloo heeft mij medegedeeld, dat zij in haar motie van orde een wijziging wil aanbrengen. (...) (*HTK 1955-1956*, p. 2006)

Mevrouw Tendeloo (PVDa): (...) Mijnheer de Voorzitter! Ik wil dus gaarne de suggestie van mevrouw De Vink overnemen en ik moge u hierbij een verbeterde redactie van de motie overhandigen. (...) (*HTK 1955-1956*, p. 2007)

De gewijzigde motie van mevrouw Tendeloo c.s. wordt aangenomen met 46 tegen 44 stemmen. (*HTK 1955-1956*, p. 2009)